

Archeologové z Ústavu archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně (ÚAM FF MU) působí na Pohansku u Břeclavi již od roku 1958. V posledních patnácti letech se zaměřili především na prostor tzv. Severovýchodního předhradí, kde v roce 2006 došlo k překvapivému objevu dosud neznámého velkomoravského kostela. Stavba, která byla podle svého půdorysu klasifikována jako rotunda, je druhou známou křesťanskou svatyní na Pohansku. Okolo rotundy i v jejím interiéru bylo postupně během pěti sezon odkryto 152 hrobů se 154 antropologicky identifikovanými jedinci. Výsledky výzkumu kostela a přilehlého pohřebiště již byly dostatečně prezentovány ve specializovaných studiích a souhrnných syntézách (Čáp – Dresler – Macháček *et al.* 2010; Macháček 2011; 2015; Macháček – Balcárková – Čáp *et al.* 2014; Macháček – Dresler – Přichystalová 2018; Macháček – Dresler – Přichystalová *et al.* 2016; Macháček – Pavlovič 2018; Macháček – Wihoda 2016; 2019; Makajevová – Sládek – Berner 2017; Sládek – Macháček 2017; Sládek – Macháček – Makajevová *et al.* 2018). K nejdůležitějšímu objevu došlo v interiéru rotundy, kde se nacházelo pět pohřbů včetně dominantního hrobu na hlavní ose stavby, o němž soudíme, že patřil zakladateli, příp. vlastníkovi kostela.

Tento muž stál v čele komunity, která na Severovýchodním předhradí Pohanska žila a pohřbívala koncem 9. století a v první polovině století následujícího. Podle naší hypotézy mohlo jít o správce knížecího hradu, obklopeného členy své domácnosti – raně středověké *familie*. *Pater familias* zjevně disponoval určitým vlastnictvím a nemovitostmi, jako byl i kostel na předhradí, v němž byl sám pohřben. Zároveň měl takové příjmy, které mu umožňovaly kostel nejen postavit, ale i provozovat, což muselo být v raném středověku značně nákladné. Pokud je naše hypotéza správná, pak by onen muž z rotundy a jeho příbuzní mohli reprezentovat jeden z nejstarších šlechtických rodů ve středověké Evropě, tedy nikoli jen urozence z významné rodiny či ozbrojence z knížecí družiny, kteří si vydobyli své postavení odvahou na bitevním poli, ale již i vlastním kostelů a dvorců (Laval 2016, 80–82).

Vznik středověké šlechty a odraz tohoto společenského procesu v archeologických pramenech patří ke klíčovým tématům evropské medievistiky (Böhme 1993; Burzler 2000; Jørgensen 2010b; Schmid 1998; Steuer 1982; 2004; Wickham 2005, 153–382; 2009; Zehetmayer 2008). Ani česká věda nezůstává při řešení této problematiky stranou a s úspěchem se zapojuje do aktuálně probíhající debaty, a to jak výsledky historického (Antonín 2014; 2017; Jan 2007; Vaníček 2007; Wihoda 2005; Žemlička 1997, 197–201), tak i archeologického výzkumu (Klápště 2009; 2011; Kouřil 2005; Štefan 2011). Archeologie dokáže k všeobecné debatě o počátcích šlechty přispět zásadním způsobem – zabývá se zkoumáním procesů, při nichž se nově vznikající středověká elita odděluje fyzicky i symbolicky od zbytku společnosti. Kromě separátního pohřbívání např. v kostelech (Burzler 2000, 171; Scholkmann 2003, 210–211), což je zjevně i případ pětice hrobů z interiéru rotundy na Pohansku, dokáží archeologové identifikovat také rezidence nových středověkých elit. Pro období raného středověku je označujeme jako velmožské dvorce – „Herrenhöfe“ (Bücker – Hoepfer – Höneisen *et al.* 1998; Hamerow 2010; Jørgensen 2010b; Stork 1998). Právě Pohansko u Břeclavi patří k evropsky významným archeologickým lokalitám, kde se již jeden velmožský dvorec podařilo v úplnosti prozkoumat v 50. a 60. letech 20. stol. (Dostál 1975; Dostál – Vignatiová – Šik 1977), čehož si cení i mezinárodní vědecká komunita (Brather 2008, 112; Graham-Campbell – Valor 2008, 336–337; Herold 2012; Herrmann 1986b, 48; Klápště 2011, 21; Steuer 1982). Tento dvorec se na Pohansku nachází uvnitř opevnění, v pomyslném středu celé rozlehlé aglomerace. Nejde však o sídlo běžného příslušníka raně středověké elity, ale zřejmě rovnou o jednu z rezidencí velkomoravského panovníka či jiného člena vládnoucího rodu, která byla postavena jako napodobenina císařské či královské falce – tzv. *palatium* (Macháček 2008). Výzkumy prezentované v této knize rozšiřují naše poznání sídel raně středověké elity z Pohanska o nálezy učiněné na Severovýchodním předhradí.

Zatím poslední etapa archeologických výzkumů na severním okraji velkomoravského Pohanska začala roku 2013, a přímo tak navázala na odkryv kostela s pohřebištěm. Jejím cílem bylo testování výše představené hypotézy o sociálním postavení muže z rotundy. Pokud byl jejím zakladatelem a vlastníkem, musel disponovat takovými majetky či takovými příjmy, které by umožnily provoz kostela. Zároveň obýval i důstojné sídlo – *curtis*, které by odpovídalo jeho společenskému postavení. Hledali jsme místo podobné tomu, jaké zmiňuje Kosmas ve své Kronice české z 12. stol., když popisuje, jak hradský správce Mstiš hodoval na předhradí Bíliny s biskupem „ve svém dvoře před kostelem“. Latinská předloha českého překladu zní „*in sua curte, que fuit ante ecclesiam*“ (Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum, ed. B. Bretholz, MGH SS II, Berlini 1923; český překlad citován podle: Hrdina – Bláhová – Fiala 1972). Termínem „*curtis*“ a jeho rozbořem z hlediska archeologického se u nás již před lety zabývali A. Hejna a B. Dostál (Dostál 1975, 253–259; Hejna 1965, 513–583). Svorně konstatovali, že tato rezidenční sídlištní forma k nám byla přenesena ze západu, kde franské dvorce navazují na antickou stavební tradici. Jednalo se podle nich o samostatné sídlištní jednotky – hospodářské komplexy, jejichž součástí bylo i obydlí vlastníka. *Curtis* nebyvala opevněná, ale jen ohrazená palisádou nebo pleteným plotem. Uvnitř se nacházely četné budovy – kromě panského domu (*casa dominicata*) mnoho hospodářských objektů, jakými jsou různé sýpky, sklepy, kuchyně, skladiště, pekárny apod. Na rozdíl od mnohem honosnějších a komplexnějších královských falcí se u nich natolik nezdůrazňovala stránka rezidenční, která byla nutná pro dvorskou reprezentaci panovníka. Tato charakteristika se stává východiskem pro testování naší hypotézy o existenci *curtis* na Severovýchodním předhradí Pohanska. Abychom ji nemuseli odmítnout, musí být splněny podmínky, které z naší hypotézy a z dosavadních znalostí o raně středověkých dvorcích vyplývají. Takový sídelně-hospodářský komplex by měl 1) být lokalizován poblíž kostela, 2) být ohrazen, 3) obsahovat pozůstatky materiální kultury spojené s vyšší společenskou vrstvou, 4) být tvořen specifickým typem staveb odlišným od běžné venkovské zástavby (povrchovými či zděnými objekty, řemeslníckými dílnami apod.).

Na základě porovnání hypotetického modelu s výsledky našich terénních výzkumů se domníváme, že hledané sídlo dominantního muže z rotundy bylo v prostoru Severovýchodního předhradí skutečně objeveno, a to jižně od pohřebiště. Naši hypotézu jsme sice již předběžně publikovali (Macháček 2016; Macháček – Dresler – Přichystalová et al. 2016, 203–205), až v této monografii však předkládáme archeologické prameny, o něž se naše závěry opírají. Široká odborná veřejnost si tak může sama udělat obrázek o tom, do jaké míry jsou plausibilní.

Kniha však ještě není finálním zhodnocením všech objevů, které byly na Severovýchodním předhradí učiněny. Má za úkol předložit jen archeologické prameny získané v letech 2008–2016 a zároveň definovat základní časoprostorový rámec zdejšího osídlení.

Kniha je plánovaným výstupem projektu Grantové agentury ČR (reg. č. GA18–08646S: Vznik raně středověké šlechty ve středovýchodní Evropě. Archeologicko-historický pohled). V rámci plnění tohoto projektu došlo v letech 2018–2020 k dalším terénním odkryvům, které měly zlepšit dosavadní testování našich hypotéz a rozšířit prozkoumanou plochu o místa, kam směřovalo ohrazení zkoumaného sídelního komplexu, resp. kde by mohly být lokalizovány další rezidenční a hospodářské součásti dvorce. Výsledky nejnovějších výzkumů z let 2018–2020 jsou v této knize zmíněny jen okrajově, neboť jejich kompletní vyhodnocení tak krátce po skončení terénních výzkumů nebylo ani možné, ani plánované. K finálnímu publikování všech našich dosavadních zjištění dojde v blízké budoucnosti.

Tato kniha ani výsledky v ní prezentované by nemohly vzniknout bez součinnosti a spolupráce velkého počtu zainteresovaných kolegů. Na prvním místě je nutno jmenovat objevitele rotundy Pavla Čápa, který se zásadním způsobem podílel i na vlastním terénním odkryvu sídliště a koordinoval laboratorní zpracování nálezů. Velkou zásluhu na úspěšném dokončení celého díla mají také studenti archeologie Masarykovy univerzity všech stupňů – bakaláři počínaje a doktorandy konče. Z těch nejaktivnějších jmenujme Michaelu Přišťákovou, spoluautorku této knihy, Margitu Filipovou, Emila Holka, Annu Koudelkovou, Barboru Machovou, Annu Nováčkovou, Vojtěcha Noska, Marii Salvetovou, Alenu Slámovou, Jakuba Šimíka, Michala Vágnera, Jana Zemana ad. Poděkování patří i Petru Milovi a jeho týmu za provedení geofyzikální prospekce. Gabriele Dreslerové a manželům Kočárovým jsme vděční za provedení zooarcheologických a paleobotanických analýz.

Na výzkumu se kromě českých studentů a badatelů podílely i badatelské týmy a jednotlivci ze zahraničí. Zmínit je nutné především členy Česko-americké školy terénní archeologie (Czech American Archaeological Field School) vedené Dr. Michaellem Dietzem a Dr. Johnem Staeckem z College of DuPage, Glen Ellyn (USA) a studenty archeologie z univerzit v Bambergu, ve Vídni a v Exeteru, kteří zde vykonávali svoji terénní praxi.

Značnou zásluhu na vzniku knihy mají grafici i autoři fotografických a kresebných příloh Soňa Plchová (podílela se rovněž na korekturách textu), Pavel Richter, Josef Špaček, Šárka Trávníčková a firma Metoda. Neméně důležitý je i přínos Dana Šlosara, autora počítačové sazby, a Ziny Komárkové, jazykové korektorky. Poděkování patří Ediční radě Filozofické fakulty vedené proděkanou pro ediční činnost

a vztahy s veřejností Janou Horákovou, která zařadila naši knihu do Spisů Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, a Vendule Hromádkové, která vydání knihy organizačně zajišťovala.

Termín dokončení a vydání knihy byl neblaze ovlivněn celosvětovou pandemií způsobenou šířením koronaviru SARS-CoV-2. Jsme vděční všem kolegům a kole-

gyním, které tato hluboká společenská krize neparalyzovala a kteří nám pomohli dotáhnout práce na knize do zdárného konce.

V Brně dne 1. 2. 2021

Autoři